

6

”אנו נילחם בהיטלר”

לעתים קרובות נעדרתי מן הארץ ב-1929 וב-1930. פעם אחת חזרתי לארצות-הברית מטעם מועצת-הפועלות ופעמיים ביקרתי באנגליה, גם שם כנציגה של תנועת-העבודה. בימים ההם, כמובן, לא היה אדם קופץ סתם מעבר לאוקיינוס במטוס (אף-על-פי שטסתי בפעם הראשונה ב-1929 — בארצות-הברית — וכל הדרך ישבתי דרוכה כמו מיתר, קפואה מרוב פחד אך מקווה שאני נראית בוטחת יותר ממה שהייתי באמת), וכל נסיעה לחוץ-לארץ נמשכה כמה וכמה שבועות. ידעתי שתקופות ההיעדרות הארוכות שלי מפילות אימה על מנחם ושרה. במקרים הנדירים שבהם הייתי מוכרחה להישאר בבית בתל-אביב בגלל כאב-ראש היו רוקדים סביבי מרוב שמחה ושרים שיר קטן: ”היום אמא בבית! לאמא כואב הראש! היום אמא בבית!” הדבר לא הקל כלל מכאב-הראש, והכאיב מאד את הלב, אבל הייתי לימדת לדעת שאדם יכול להתרגל לכל דבר אם הוא מוכרח — אפילו להרגשת-אימה מתמדת.

מזרז היה מאד לחזור לארצות-הברית אחרי שבע שנים. הדבר היה דומה לביקור בארץ זרה, ועבר זמן-מה עד שהתחלתי להתמצא, למצוא את דרכי בניו-יורק, להתמודד עם לוחות-זמנים של רכבות ונסיעות-יום באוטיבוסים ואפילו להתרגל טוב לשמוע אנגלית מסביבי, אף-על-פי שלמעשה הרי רוב הנשים שעבדתי אתן ממש דיברו אידיש. הארגון שאלי נשלחתי בארצות-הברית, Pioneer Women, גוסד על-ידי רחל ינאית, בן-צבי רק שלש או ארבע שנים קודם-לכן. יחד עם נשים שבעליהן היו פעילים בתנועת פועלי-ציון באמריקה. כמעט כל הנשים האלו היו ילידות-אירופה. הן דיברו אידיש בבית, ואני מניחה שבעיני אנשים שלא הכירו אותן היו דומות מאד לאמהית שלהן, דומות ל”אמהות יהודיות” טיפוסיות מבנות מעמדי-הפועלים שיעקר דאגתן להאכיל את המשפחה

ולנהל את משק-הבית. אבל הן היו שונות, כמוכן. היו אלו נשים צעירות אידיאליסטיות, ליבראליות, בעלות הכרה פוליטית, שהמתרחש בארץ-ישראל היה חשוב להן באמת. הן מצאו פנאי להשתתף בפעילות ארגונית ובאיסוף כספים למשקים שהיו מכשירים נערות לעבודה חקלאית בפתח-תקוה, נחלת-יהודה וחדרה — מקומות שאותם לא ראו מעולם ומעולם לא קיוו לראותם. יתר על כן, האידיאלים של הציונות הפועלית לא היו פופולאריים במיוחד בשום מקום ב-1929, אולי פחות מכל בארצות-הברית, ופעולתן של נשי הארגון הזה למען מועצת-הפועלות היתה מערכה יגעה, אם לדבר בלשון מתונה.

כמידת יכולתי עזרתי להן ועודדתי אותן. נשאתי נאומים, עניתי על מאות שאלות, הסברתי את הדחיפות שבהקמת משקי-הפועלות ודיברתי שעות על גבי שעות על החברה החדשה שמוקמת בארץ-ישראל העברית על-ידי תנועת-העבודה, הנושאת אתה ערובות לשוויון-זכויות גמור לנשים. דיברתי גם על ההווי הפנימי של המפלגות הציוניות בארץ-ישראל, והענין שגילו הנשים האלו בהבדלים הדקים בין ההשקפות המדיניות שהיו מיוצגות בעת ההיא בסיעות הפועלים ביישוב הפליא אותי ועודד אותי. עוד בשנה ההיא היו שתי מפלגות-פועלים גדולות עתידות להתמזג: הפועל הצעיר, שהיתה נתונה במידה רבה להשפעתו של א. ד. גורדון, ואחדות-העבודה (שאליה השתייכנו אני והן), שהיתה מבוססת על אידיאולוגיה סוציאליסטית וחשבה את עצמה חלק מן האינטרנאציונל הסוציאליסטי. למרות הבדלי ההשקפות שביניהן, התאחדו למפלגה אחת שנקראה מפא"י (מפלגת פועלי ארץ-ישראל). ב-בזמן שהשומר הצעיר, שרוב חבריו היו אנשי קיבוצים בעלי אידיאולוגיה מארקסיסטית, הלך מחיל אל חיל.

כעבור זמן רב, בשנות ה-40, פרשה קבוצה אחת ממפא"י ולבסוף הקימה יחד עם השומר הצעיר מפלגה חדשה שנקראה מפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת). במועד מאוחר עוד יותר, בסוף שנות ה-60, היו עוד צירופים ושינויים הרי-גורל, אבל מפא"י נשארה כל השנים המפלגה השלטת. קורותיה היו קורות הארץ עצמה, ומעולם לא היתה עדיין במדינת-ישראל ממשלה שאין בה לפחות רוב של מפא"י, גם אם לפעמים היה זה רוב זעום. באשר לי, מלכת-חילה היתה מפא"י המפלגה שלי, ומעולם לא התרופפה נאמנותי אליה גם לא הכרתי שהקסד האיתן היחיד לציונות סוציאליסטית הוא השלטון של מפלגת-עבודה אחת מאוחדת המיצגת את גוני הדעות השונים. זכיתי ובשנים שלאחר-כך היה לא פעם ביכולתי לתת להכרה המוצקה הזאת ביטוי מעשי.

על-כל-פנים, החברות ב-Pioneer Women גילו חרדה עצומה לכל המתרחש בארץ-ישראל, ושאתי סיפוק רב מן הידיעה שאני ממלאת תפקיד בעבודתן, אף-על-פי שחששתי מפני החלטתן הנחושה להישאר קבוצה של דוברות-אידיש בארץ שבה היתה ההגירה היהודית מאירופה פוחתת-והולכת משנה לשנה. הן יכלו להבטיח לי בוקר וערב שכל ילדיהן מדברים אידיש ושהעוננים והתיאטרון בלשון אידיש עדיין פורחים באמריקה. גם אני באתי מארץ-הגירה, וכשם שהייתי בטוחה שבארץ-ישראל עתידה העברית בסופו של דבר לרשת לגמרי את האידיש,

כך הייתי בטוחה שאם החזיק מועצת-הפועלות מעמד עד סוף העשור יהיה עליה להרחיב את בסיסה ולמשוך אל שורותיה נשים דוברות-אנגלית, צעירות יותר, "מאזמרקות" יותר. וגם על כך דיברתי ימים על ימים עם חברותי האמריקאיות.

נסעתי גם לקליבלנד לראות את קלארה. היא נישאה בינתיים לצעיר בשם פרד שטרן והיה לה ילד קטן, גאה ופיקח, דניאל-דוד. לא ראיתי את קלארה מאז היותה נערה קטנה, ואף-על-פי שלפעמים החלפנו מכתבים (ומובן שהורי התכתבו אתה בקביעות), עבר זמן-מה עד שהתרגלתי אליה. נראה היה כאילו עולמות מפרדים בינינו — ובאמת כך היה הדבר. כל מה שהיה חשוב בעיני נמצא בארץ-ישראל. כל מה שנחשב בעיני קלארה נמצא בארצות-הברית. אני הייתי מסורה לגמרי לציונות, ובמידה שהתחלתי בקאריירה (אף כי מעולם לא השבתי במושגים הללו) ברור היה שמקומה בשורות תנועת-העבודה של היישוב העברי; קלארה ופרד היו שניהם סוציולוגים, וכאשר פגשתי אותם כבר היתה לפרד תעודת-גמר. הוא היה איש נבון מאד, ידען מופלג ותרבותי מאד. הוא גדל פחות או יותר בחוצות מילווק, מגיל שש היה מוכר עתונים, והוא עלה בכוחות עצמו בלבד. הם היו מעורבים בחיים היהודיים לא פחות ממני, אבל במישור של הקהילה והעבודה הסוציאלית ולא במובן המדיני או הכלל-ארצי, ואנו דיברנו שפות שונות לגמרי. ידעתי שקלארה תישאר בארצות-הברית לא מפני שהחיים היו קלים לה שם יותר (אני הזדעזעתי מענייתם בקליבלנד) אלא מפני שלפי הרגשתה שם היה מקומה. אף-על-פי שהתעניינה בארץ-ישראל היה זה ענין אקדמי, ואילו פרד הבחיר לי בתוך שעות אחדות שהוא שולל כל לאומנות והוא רואה בציונות תנועה ריאקציונית ביותר.

קלארה ופרד התכוונו להסתפק בילד אחד בלבד כדי שיוכלו לתת לו הכל אבל, כמו שהיתה אמה שלי אומרת, "א' מענטש טראכט אין נאָט לאַכט" (האדם חפץ ואלוהים חורץ), ודניאל-דוד מת בהיותו בן שמונה-עשרה. אחר-כך חלה פרד במחלה נוראה. הוא איבד רגל ובמשך שנים היה מרותק למיטתו. אבל קלארה מעולם לא ריחמה על עצמה, מעולם לא פסקה מעבודה קשה, ולמרות כל הטראגדיות זכתה להצלחת מאד במקצועה. הם עברו לגור בבריג'פורט שבמדינת קונטיקאט, קודם מותו של דוד ומחלתו של פרד, והיא נעשתה שם מנהלת-בפועל של המועצה-היהודית-המאוחדת. אבל ב-1929, כמובן, ידעתי רק שאחותי הקטנה לא תצטרף אלינו בארץ-ישראל, והדבר ציער אותי.

ב-1930 שוב נסעתי. השתתפתי בוועידת הנשים הסוציאליסטיות באנגליה. היו שם עוד למעלה מ-1,000 צירות, ואני סבורה שזאת היתה הפעם הראשונה שהבינותי כמה ענין יכולים אנשים מחוץ לארץ-ישראל, לא-יהודים, למצוא בדבר שכבר היה נקרא "בעיית ארץ-ישראל". רק דקות ספורות נאמתי בוועידה, אבל אחרי-כן ביקשוני לנאום בקבוצות קטנות במקומות שונים באנגליה, ובפעם הראשונה פגשתי את הבריטים במולדתם שלהם. הנשים הסוציאליסטיות שהמטירו עלי שאלות בדבר ההסתדרות, הקיבוץ, מועצת-הפועלות, אורח-חינו ויחסינו

לערבים, היו שונות תכלית-שינוי מן הגברת הבריטית האחת או השתים שפגשתי בארץ-ישראל גופה. שם ראו בנו הבריטים גזע מסובך במיוחד של ילידים, מלבבים פחות מן הערבים נמוכי-הרוח והציוריים והרבה יותר יומרניים ותובעניים. אבל באנגליה גופה, בלונדון, מנצ'סטר והאל, דיברתי עם נשים שה"נסיון" הציוני קסם להן באמת-ובתמים ואשר, גם אם לא תמיד היה יחסן אוהד, היו לפחות להוטות ללמוד את העובדות.

לא חשבתי שנאומים ציוניים יעשו עליהן רושם גדול, והחלטתי שכמה אמיתות פשוטות תועלנה יותר. ב-1929 היה עוד גל של מהומות ערביות בניצוחו של המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל-חסייני (שלימים נודע לשימצה בשל הסתתו הפרו-פאשיסטית והפרו-נאצית בקרב הערבים בימי מלחמת-העולם השנייה), ואם גם בסופו של דבר השיבו הבריטים את השקט על כנו, הרי עשו זאת בצורה שהיתה מכוונת להראות לערבים שאיש לא ייענש עונש חמור ביותר מפני שרצח יהודים או שדד רכוש יהודי. לכן שמחתי ביותר להודמנות להסביר את השתלשלות המאורעות לאמיתה לאחיותי הסוציאליסטיות באנגליה.

באותו ביקור עצמו נפגשתי — גם זאת בפעם הראשונה — עם חברות באגודות קואופרטיביות בריטיות ושמעתי את תיאוריהן הגלגבים על פלאיה של רוסיה הסובייטית. זכור לי שחשבתי שאולי אם נביא אותן אנחנו לארץ-ישראל ונראה להן מה פעלנו שם יכול להיות שהן תדברנה על אודותינו באותה התלהבות חסרת-נשימה. גם בענין זה לא זנתי מדעתי מעולם, ועד היום אני סבורה שביקור אחד בישראל שקול כנגד מאה נאומים.

שוב חזרתי לאנגליה אותה שנה לשבוע-שבועיים כצירה בוועידה הקיסרית של הלייבור. ראמזי מקדונלד היה אז ראש-הממשלה. אף שהוא עצמו אהד את התקדמותו של היישוב, ואפילו חרד לה, הרי ממשלתו היא שפירסמה את "הספר הלבן" הידוע לשימצה של שנת 1930 (המכונה דו"ח-פאספילד) שגזר על עלייתם והתישבותם של יהודים בארץ-ישראל. שלש-עשרה שנים אחרי הצהרת בלפור נרצח היה שהבריטים מעוניינים יותר לפייס את הערבים מאשר לקיים את הבטחתם ליהודים. התחיל להתקבל הרושם כאילו בעל-הבית שלנו רוצה עכשיו להפסיק את חוזה-השכירות מכל-וכל, אף כי ב-1930, כמובן, לא העלה איש בדמיונו שכעבור שמונה-עשרה שנים בלבד יכריזו הבריטים שהמנדט בהחלט אינו בר-ביצוע.

אולי מפני ששנים כה רבות ישבתי באמריקה לא נתפסתי כל-כך לקסמם של הבריטים כמו רבים מחברי. הערצתי וחיבבתי את הבריטים, לרבות המנהיגות של מפלגת-הלייבור, אבל אינני יכולה לומר ביושר שהופתעתי באמת כאשר בגדו בנו בגידה מבישה כל-כך, לא אז ולא לאחר-מכן. רבים מבני היישוב העברי, אם לא רובם, סבלו בשנים ההן — למרות כל הראיות שכנגד — מן האמונה הפאתטית, כפי שהתברר לבסוף, שבריטניה תשמור לנו צמונים אחרי הכל, בלי להתחשב בלחץ הערבי הגובר ובעמדה הפרו-ערבית המסורתית של משרד המושבות. אני סבורה שאי-הרצון הזה להתמודד עם העובדה שממשלת בריטניה

שרויה היתה בתהליך של שינוי-דעה לגבי אחריותה כלפי הציונים נבע במידה רבה מיחס-הכבוד העצום שהגו לדמוקרטיה הבריטית יהודים שהתחנכו במזרח-אירופה של המאה התשע-עשרה.

בדרך-כלל נטו רוב חברי לראות במוסדות ובהליכים הפרלמנטריים והאזרחיים הבריטיים תופעות קרובות לנס ממש, ואילו אני, שחייתי בפועל-ממש בדמוקרטיה, הסתגורתי הרבה פחות. דרך-אגב, הרי זה מופלא שלמרות המאבק הממושך, הסוער, והגורא לעתים קרובות, שהיה נטוש בינינו לבין הבריטים, ועל אף הצורה שבה הסתיים אותו מאבק ב-1948, עדיין אנו הישראלים הוגים הוקרה רבה ושופעת-חיבה באמת לעם הבריטי, וכאשר הם מכזיבים אותנו אנו נפגעים יותר מאשר מבגיי-דתה של כל אומה אחרת. יש לכך כמה וכמה סיבות. אחת היא, כמובן, שבריטניה היא שנתנה לנו את הצהרת-בלפור. סיבה שנייה היא שהיהודים מעולם לא שכחו איך עמדה בריטניה לבדה נגד הנאצים, וסיבה נוספת היא אולי, לדעתי, יחס-הכבוד הנטוע ביהודי למסורת. על-כל-פנים, במשך שלושים-ומעלה שנותיו של המנדט, הבדיל היישוב העברי תמיד הבדלה ברורה בין ממשלת-המנדט בארץ-ישראל לבין העם הבריטי, בין האי-ישר-ברחוב באנגליה לבין הפקידים של משרד-המושבות ומשרד-התחוק, והוסיף לקוות שיזכה בתמיכה בריטית בלתי-מסויגת. אבל במישור המדיני, לפחות, נשארה זו, בעיקרו של דבר, אהבה שלא באה על גמולה.

מסתבר שממילא היו שולחים אותי שוב לארצות-הברית במוקדם או במאוחר, אבל ב-1932 חלתה שרה קשה מאד באמת, ואני הצעתי שאחזור לאמריקה עם הילדים, כדי שתוכל לקבל שם טיפול רפואי של מומחים — אף-על-פי שהרופאים בארץ לא היו בטוחים אפילו שתגיע לשם בחיים. מראיה היה נורא. פניה הקטנים היו כל-כך נפוחים עד שלפעמים כמעט לא יכולתי לראות את עיניה, וכל הזמן היה לה חום. "את תהרגי אותה אפ תקחי אותה לארצות-הברית", אמר הרופא שלנו, "אסור לך לעבור אתה את האוקיינוס", והמומחים חיזקו את דעתו. בזמן הזה כבר היתה שרויה בצום למעשה; היו ימים שבהם הרשו לה לשתות רק שיש או שבע כוסות תה מתוק מאד בלי לאכול שום דבר. "זה מרק", היתה מעמידה פנים. "זה בשר, זה לחם, זה גזר וזה פודינג". לילה אחד, כאשר מנחם ושרה ישנו, ישבנו, מוריס ואני על המרפסת עד אור הבוקר וניסינו להחליט מה צריך לעשות, ובבוקר כבר הגענו לכלל החלטה. הלכתי למועצת-ההפעלות ושאלתי אם אפשר יהיה לשלוח אותי כשליחה ל-Pioneer Women באמריקה.

"אם לא נקה אותה היא עלולה למות כאן ואנו כולנו נדע, עד אחרית ימינו, שלא עשינו ממש כל מה שהיה בגדר האפשר", הסברתי להורי, שהיו סבורים שזה שגעון לנסוע הרחק כל-כך עם ילדה החולה במחלה כל-כך אנושה. אבל אני ידעתי שאין לנו ברירה למעשה ושלא אוכל לשבת על-יד מיטתה בחיבוק-ידיים ולהסתכל איך היא נחלשת, מתנפחת ומחווירה מיום ליום עד שפשוט תמוג ולא תהיה עוד.

לא קל היה לתכנן את הנסיעה הזאת. מוריס עמד לגור ולעבוד בחיפה ואני אסע לבדי עם הילדים, קודם ברכבת לפורט-סעיד, אחר-כך באניה צרפתית

למארסי, אחר־כך ברכבת לשרבור, ולבסוף באניה ברמן לניו־יורק. הנסיעה תארך שבועיים לפחות, ומי יודע מה יקרה לשרה במשך השבועיים הללו? אבל היתה לי הרגשה שאין כל ברירה, ואנו יצאנו לדרכנו המסוכנת. נדמה לי שאף רגע אחד לא ידעתי מרגוע בשבועיים הללו. מנחם התנהג יפה מאד וכל הזמן מצא במה לעסוק, ושרה — בשים לב לכך שהיתה רק בת שש וחולה אנושה — היתה מדהימה. נדמה היה כמעט כאילו ידעה כמה אני מפוחדת והרגישה שהיא צריכה להרגיע אותי. היה לנו תא של שתי מיטות בברמן, ובלילה הייתי מביאה לי כיסא־נוח ושוכבת על־יד שרה, משגיחה עליה, ומן־הסתם מתפללת על־פי דרכי שלי.

פֿאני ויעקב גידמן, ידידים יקרים וותיקים, שיפנו אותנו בדירתם בברוקלין, ואני התחלתי מיד לטפל בסידורים כדי להכניס את שרה לבית־החולים "בית־ישראל" בכיכר־סטיווסאנט. שום איש שהכניס פעם ילד לאישפוז אינו צריך שיספרו לו מה זאת אומרת להשאיר בן קטן או בת קטנה במחלקה של בית־חולים. לא די שבית־החולים היה זר ומוזר אלא ששרה לא ידעה, כמוכן, אנגלית כלל, ובמשך השבועיים הראשונים התייפחה עד כלות הנפש והתחננה לפני שלא אעזוב אותה.

כעבור זמן לא רב הגיעו הרופאים של "בית־ישראל" לכלל איבחון. שרה סבלה באמת ממחלת־כליות, אך לא מן המחלה שבה טיפלו הרופאים בארץ־ישראל. לא היה צורך בדיאטה חמורה, לא היה צורך שתשכב במיטה. כאשר רק ישוב כוחה אליה תוכל ללכת לבית־הספר, להחליק על גלגילים ולשחות, לרדת ולעלות במדרגות בריצה. היא קיבלה טיפול, שמנה, וכעבור ששה שבועות שוחררה מבית־החולים "במצב־בריאות מצויין" — כמו שכתבתי למוריס.

עכשיו היה לי פנאי לעבודתי ולמנחם, שלא נתנו לו רשות לבקר את שרה בבית־החולים ולכן ראה אותי מעט מאד מאז שהגענו לניו־יורק. הוא רתח על שהיא כבר למדה קצת אנגלית מן האחיות־הרחמניות ב"בית־ישראל" ואילו הוא היה עדיין צריך להסביר את עצמו בעברית מהולה באידיש. הילדים התגעגעו מאד אל מוריס והתרעמו על נסיעותי מעיר לעיר בשביל ה־Pioneer Women ועל כך שלעתים קרובות לא הייתי באה כלל "הביתה" במשך חודש ימים. אבל אני הפגשתי אותם עם קלארה ופרד ועם אמא של מוריס, לקחתי אותם לקונצרטים לילדים, לקולנוע ולאופרה, וקיויתי שטבילה זו בעולם יותר עשיר מתל־אביב תשמש פיצוי על כך שנעקרו שוב. על־כל־פנים, שניהם פרחו, ושרה השתנתה לבלי הכיר ממש. אין זאת אומרת שאי־פעם הודה אחד מהם בקול כי יש בארצות־הברית איזה דבר שהוא טוב יותר או רב־רושם יותר מאשר בארץ־ישראל, או שלא התבלבלו בגלל שהייתם בחוץ־לארץ. זכור לי, למשל, שבמשך שבועות שלמים לא היה מנחם יכול להבין מדוע כל הידידים שלנו בניו־יורק אומרים שיציבעו בעד רווולט. "מדוע לא בעד בן־צבי או בן־גוריון?" שאל. אני עצמי באמת עבדתי קשה מאד בשנתיים הללו. כשעזבתי את ארצות־הברית

חלקו לי כבוד מוגזם למדי בכתב-העת של ה-Pioneer Women שאותו ערכתי במשך זמן-מה. תחת הכותרת "סיורה של גולדי מאירסון" נאמר בו: גולדי הביאה לנו משב ניחוח פרחי הדרים, ירקות בצמיחתם, ניצני אילנות, פרות ותרנגולות מטופחות, כיבוש חבל-ארץ עקשני, הדברתם של איתני-טבע מסוכנים, וכל זה פרי עבודה, עבודה, עבודה. עבודה לא תחת להץ או למען בצע אלא זיעה ודם, שדה ומחרשה, כביש ומלט, שממה וכוח-סבל, בצות וחולי, סכנות, מחסורים, מכשולים, תלאות, השראה ועבודה, פשוט לשמה, פשוט לשם התלהבות היצירה... כוח-הדיבור שלה וכוונתה, שיקול-דעתה ופשטותה החדירו בשומעיה הערצה לאידיאל שלנו ויחס של כבוד לאירגון שלנו. אנו גשתל לגייס את מעריציה למען עבודתנו, ותקוותנו שנצליח.

אבל הזכרון החי ביותר שנשמר אצלי מאותם חודשים של מסעות (פעם נסעתי קרוב לשמונה שבועות רצופים, וכל הזמן נאמתי על ארץ-ישראל וניסיתי לאסוף כספים ולארגן חברות חדשות לארגון) היה הריח של תחנות-רכבת וצליל קולי שלי. סכומי-הכסף שנאספו בימים ההם לא דמו בכלל למיליוני הדולרים שנאספים במסעות דומים כיום הזה, ולעתים רחוקות ביותר מולאו המכסות שנקבעו על-ידי כל קהילה. אבל כל פרוטה היתה חשובה או לא פחות מאשר עכשיו. אם מועצת-הפעולות של ניוארק שבניו-ג'רזי קייתה לאסוף \$165 מאוקטובר 1933 עד יולי 1934 ולמעשה אספה רק \$17.40, או אם המועדון של הווסט-סייד בשיקאגו התחייב לאסוף \$425 והשיג בסך-הכל \$76 בלבד, היה פירוש הדבר רק זה שהחברות צריכות לעשות מאמץ נוסף. צריך היה לקבוע מועד לעוד הגרלה או באזאר, לתכנן עוד נשף-מסכות (שבו יהיו דמי-הכניסה 25 סנט), או להשמיע עוד הרצאה על "תפקיד האשה בקיבוץ" או על "חיי הפועלים בארץ-ישראל".

וכך נאמר במכתב טיפוסי (מכתב זה בא מוויניפג) שנשלח אלי למשרד הראשי של ה-Pioneer Women בניו-יורק:

יש לנו יושבות-ראש שאחראיות לענפי הפעולה השונים, והן נעזרות בוועדות. אנו מתכנסות מדי-שבוע ובכל פגישה שניה יש לנו איזה מרצים ידועים. בשבוע שעבר נאם אצלנו ד"ר הנל, שסיפר דברים מעניינים מאד על ביקורו בארץ-ישראל. המפעל הכספי הראשון שלנו השנה היה נשף-תה שבו גייסנו \$45. אנו מתכנסות הגיגת-הנוכה, אבל אין אנו יודעות בוודאות איזו צורה תהיה לה. ברגע זה כל חברותינו עובדות בהתלהבות על סעודת-הצהריים של \$5 ואנו מצפות בלהיטות לביקורך אצלנו.

אותו יום נתבקשתי בדואר מקליבלנד לעזור באירגון של טיול עם "חיפוש-מטמון" וארוחה שתוכן תחת כיפת-השמיים וכן תכנית תרבותית שתעקוב אחר "ראשיתן והתפתחותן של קבוצות מדיניות בציונות", ואילו מקנזס-סיטי באה

בקשה שאנאם באסיפה ואשתתף במסיבה של ערב-שבת בהרצאה על "איזה נושא יהודי", ודאי לנתי בעשרות בתים בכל רחבי ארצות-הברית וקנדה ותכננתי מאות תכניות לחוגי-עיון באידיש ובאנגלית. לעתים קרובות מאד הייתי באפיסת-כוחות, אך מעולם לא השתעממתי, וחשוב מזה — מעולם לא פיקקתי ולו אף לרגע בחשיבותה או בדחיפותה של העבודה שעליה שקדו חברות ה-Pioneer Women.

היו גם זכרונות קלילים יותר מן הנסיעות שאין להן סוף. פעם בבוקר אחד חרפי וסוער הגעתי לוויניפג ברכבת שהקדימה לבוא. הואיל ולא ראיתי אף אחת מן הנשים שהיו אמורות לקדם את פני, החלטתי שמוטב לסור למלון שבקירבת מקום ולא להעיר איזו מן הנשים בשעה כה מוקדמת. אבל כאשר אך התרתי את צרורותי והנה צילצל הטלפון, קול נואש אמר אלי: "גברת מאירסון, אנו כולנו בתחנה. משלחת גדולה באה להקביל את פניך. איך אוכל לומר להן שהחמצנו אותך? איך אוכל לגזול מהן את ההתרגשות וההתלהבות שבזכות המיוחדת להיות מן הראשונות שתלחצנה את ירך בבואך? הן תהיינה כל-כך מאוכזבות!" ובכן אמרתי: "אל דאגה, בעוד כמה דקות אהיה שם!" ארותי שוב את חפצי, הזמנתי מונית, וכעבור רבע שעה שוב הייתי בתחנה ונפגשתי עם המשלחת, שליוותה אותי בקורת-רוח לבית המארחת שלי.

ועוד זכור לי שהלכתי לאסיפה גדולה באיזה כרך שבמזרח ארצות-הברית ושם הייתי צריכה לבאום שלש פעמים — פעם במוצאי-שבת, שוב ביום-א' בבוקר ובשלישית ביום-א' בערב. ביום-הראשון אחרי-הצהריים שכבתי לנוח שעה בבית פלוני כאשר נכנסה נשיאת המועדון המקומי של ה-Pioneer Women התישבה על מיטתי והתחילה לבאום באזני. "ראי, גולדה", אמרה בתקיפות, "את מדברת טוב מאד אבל אינך מדברת כמו אשה. כשהיית כאן רחל ינאית בן-צבי אז היא בכתה ואנו כולנו בכינו אתה. אבל את מדברת כמו גבר, ואף אחת אינה בוכה." אני יכולתי רק לומר ברוח נמוכה: "אני מצטערת, אבל באמת אינני יכולה לדבר בשום צורה אחרת." אף-על-פי שיכלה לראות שאני עייפה עד מוות, נראה היה לה ששליחות מוטלת עליה והיא יושבה לה שם במשך כל אותה שעה יקרה וחזרה ואמרה שוב ושוב שאני חייבת לדבר כמו אשה. הדבר שציער אותה, כך הסבירה, היה זה שאני מדברת אל חברות ה-Pioneer Women לא רק על מועצת-הפועלות אלא על ההסתדרות בכלל, על בעיות העלייה ועל המצב המדיני, והיא לא חשבה שדבר זה יכניס כסף בכלל!

מצד שני, אני ודאי שלא ידעתי כל מה שצריך לדעת על איסוף כספים. באחד המסעות שלי באתי לעיירה קטנה במערב התיכון ומצאתי שכל החברות נרגשות מאד. בשנה ההיא אספו כסף יותר מתמיד, אף-על-פי שזאת היתה רק קבוצה קטנה מאד. אמרתי, "איך עשיתן זאת?" והן אמרו, "הן, במשחק-קלפים." יצאתי מכלי. "למען ארץ-ישראל אתן משחקות בקלפים! זה סוג הכסף שאנו זקוקות לו? אם אתן רוצות לשחק קלפים, שחקנה כמה שאתן רוצות, אבל לא בשמנו." אף אחת לא אמרה מאומה, פרט לאשה אחת שאמרה בשקט רב:

"חברה גולדי, אצלכם בארץ-ישראל לא משחקים קלפים?" "ודאי שלא", ענית בחמת-זעם. "איזה מין אנשים אנו בעיניך?" אחר-כך, כשחזרתי כעבור שנה לדירתי בתל-אביב, גוכחתי לראות שכמה חברי-הסתדרות יושבים על מרפסותיהם בערב ומשחקים קלפים — אם גם לא על כסף, תודה לאל. רציתי לכתוב לאשה ההיא ולבקש ממנה סליחה, אך לא ידעתי את שמה.

בין סיור לסיור בארץ כתבתי מאמרים ראשיים לכתב-העת שלנו והנהגתי את מכירתם של מוצרים מתוצרת ארץ-ישראל. מפעל אחד שבו התחלתי בברונקס היה מכירת מצות שנאפו בארץ-ישראל לחג-הפסח. קבעתי את מרכז הפעולה שלי במחסן אחד עצום, ושם היינו אורזות ואחר-כך מחלקות את המצות בעצמנו לכל הסביבה. תמיד דגלתי באי-ביטול-זמן, ולכן בזמן שארזנו לימדתי לנשים את השירים החדשים מן הארץ.

מאמרי-המערכת שלי עסקו תמיד בשאלות המדיניות שנגעו ביותר לציונות העובדת, ועכשיו אני יכולה להבין מדוע האשימה אותי הגברת הדברנית ההיא שאינני רגשנית במידה מספקת — אף כי, כמו שכתב פעם בן-גוריון לחבר אחד שלו שהתקוטט אתו, "רגשנות איננה חטא, לא מן הבחינה הסוציאליסטית ולא מן הבחינה הציונית". האמנתי, ועודני מאמינה, שאנשים הנאבקים לאיזו מטרה ראויים שידברו אליהם ברצינות ובתבונה ככל האפשר, ואין צורך לסחוט דמעות משום איש בתנועה הציונית. האלוהים יודע, תמיד יש די סיבות לבכי! מאמר אחד שכתבתי באביב 1933 בא בתשובה על האשמה שהשמיעה אחת המנהיגות של "הדסה", שלדבריה היתה הצלחתה של הציונות העובדת תלויה בתמיכה הכספית של "יהודים בורגנים-רכושנים":

תמיד טענתי שהצלחת הפעולה הציונית תלויה בעיקר בשני גורמים יהודיים פנימיים — עובדים שיעשו את המלאכה, וכסף שיאפשר את המלאכה הזאת. לא ידענו שצריך להדביק על הכסף הבא מן ההמונים היהודיים הגדולים תווית של "כסף מעמדי"... בעינינו, הכסף לקרן-קיימת-לישראל ולקרן-היסוד כמו גם כוח-האדם, התנועה החלוצית, הם גילוי רצונה ועוז-החלטתה של האומה בכללותה... האם זאת אומרת שאנו מתנגדים להין הפרטי וליזמה הפרטית? לא ולא. הציונות העובדת מעוניינת בראש-וראשונה בהגירה המונית לארץ-ישראל. אם אין אנו יכולים להשיג מטרה זו על-ידי ההון הלאומי, הרי אנו מקדמים בברכה את ההון הפרטי. נכון שאנו אומרים שאפילו ההון הפרטי צריך לשרת את מטרותיה של הציונות. הון פרטי שאינו מעסיק פועלים יהודים אינו עוזר לענין שלנו... לצערנו, לעתים קרובות ביותר ראינו איך היוזמה הפרטית בארץ-ישראל מנוצלת אך-ורק לתועלת הפרט, איך שוכחים שהעליה היהודית לארץ-ישראל תלויה בראש-וראשונה ביצירתן של אפשרויות עבודה בארץ. ורצוננו להגיד כאן בכל לשון של הדגשה: יזמה פרטית שאיננה מעסיקה פועלים יהודים אינה רצויה בארץ-ישראל, כי הון פרטי

מסוג כזה לא יאפשר את העליה ההמונית שאנחנו — ו"הדסה" —

רוצות בה...

בקיץ 1934 היינו מוכנים לשוב הביתה. יצאתי לסיבוב אחד אחרון ברחבי ארצות-הברית כדי להיפרד מן המועדונים של ה-Pioneer Women ומן הסניפים שלמדתי להכירם היטב כל-כך. הייתי מלאה רגש-כבוד לנשים הללו התרוצות, הפשוטות בהליכותיהן, המסורות, שהעתירו עלי כל-כך הרבה חיבה, ורצייתי להגיד להן כמה אני אסירת-תודה. ידעתי כי יקרה מה שיקרה בארץ-ישראל, הן תמיד תתמוכנה בנו ותעזרנה לנו — ומובן שהזמן עתיד היה להוכיח שצדקתי. הגעתי לניו יורק ב-1932 עם שני ילדים קטנים, שאף אחד מהם לא ידע לדבר מלה אחת אנגלית. ושוב חזרתי לארץ-ישראל ב-1934 עם שני ילדים קטנים שעכשיו דיברו גם אנגלית וגם עברית — ולא ידעו את נפשם מרוב שמחה כשראו שוב את מוריס. הרבה אכזבות ידע מוריס בחייו, אבל מקור-תמיד לסיפוק מצא בכך, שמנחם גילה ענין כל-כך עמוק במוזיקה וכשרונו היה ברור כל-כך. אף-על-פי שלאחר זמן הייתי אני צריכה בדרך-כלל לשאת את הצילו לשיעורי-הנגינה של מנחם ובחזרה (עד שגדל ויכול היה לסחוב אותו בעצמו), הרי במשך כל השנים מוריס הוא שהיה מקשיב בסופי-שבוע לתירגול של מנחם, משמיע לו תקליטים ומחזק ומעמיק את אהבתו המתפתחת למוזיקה.

אבל בשווי לארץ-ישראל עמד בפני אתגר גדול עוד יותר מן התפקיד של מוכירה ארצית ל-Pioneer Women בארצות-הברית. לא עברו שבועיים מאז שבנו הביתה ואני נתבקשתי להצטרף לוועד הפועל של ההסתדרות.

במידה שההסתדרות סימלה צורה מפותחת ביותר, בסך-הכל, של שלטון-עצמי יהודי בארץ-ישראל, היה הוועד-הפועל ה"קבינט" שלה — שבמסגרתו הוקצו לי תיקים ותפקידים שונים במשך ארבע-עשרה השנים הסוערות עד מאד שלאחר-כך. כשאני משקיפה לאחור נראה לי שאף אחד מהם לא היה קל לביצוע ולא היה עשוי לחבב אותי במיוחד בשורות ההסתדרות עצמה. אבל נכס אחד גדול היה מלווה אליהם: כולם היו קשורים בדבר שלמעשה היה חשוב לי ביותר וענייני אותי ביותר — תרגומם של עקרונות הסוציאליזם למנחים הארציים של היי-ימים. אני מניחה שאילו היה הזמן בארץ-ישראל של אמצע שנות ה-30 ושנות ה-40 טוב מבחינה כלכלית ומדינית — או לפחות טוב יותר — כי אז קל היה באופן יחסי להבטיח חלוקה צודקת של העול בתוך ציבור הפועלים, אחרי הכל, פרט לעיסוקים שמהם התפרנסו לא היו, בעצם, כל הבדלים שהם — לא כלכליים ולא חברתיים — בין אנשי-השורות כביכול לבין המנהיגות כביכול של ההסתדרות. כולנו קיבלנו משפורת-יסוד קבועה למחיה, שהיו בה הבדלים רק בהתאם לוותק הממשי ולמספר התלויים שבכל משפחה, ולא היו יוצאים מן הכלל הזה. אני יודעת שכיום אנשים בישראל ומחוצה לה חושבים כי שוויונות מסוג זה היא לא רק מיושנת אלא איננה בת-ביצוע מכל-וכל. אולי כך הדבר, אך אני עצמי קיבלתי אותה ותמיד הסכמתי לה. עדיין אני חושבת שהיה הגיון סוציאליסטי בריא — ובדרך-כלל, פירוש הדבר הגיון פשוט ובריא — בזה שהחצרן בבנין ההסתדרות

בתל-אביב, שצריך היה לפרנס תשעה ילדים, קיבל מעטפת-תשלום שמגה הרבה יותר ממני, שהיו לי רק שני ילדים לפרנס אותם.

הסוציאליזם בהגשמתו התבטא לא רק בזה שאני קראתי לחצרון הזה שמואל והוא קרא לי גולדה. הרבה יותר מזה. פירושו היה גם שחובותיו כלפי שאר חברי ההסתדרות היו זהות עם שלי, ומכיון שהמצב הכלכלי בארץ כמו גם בכל מקום אחר היה אז קשה כמו שהיה, נעשה הצד הזה שבחיי האיגוד המקצועי המוקד לרוב המאבקים שניהלתי בתוך ההסתדרות.

התשלום של מסי-ההסתדרות נקבע לפי דירוג פרוגרסיבי, כמו מסי-הכנסה. בכל חודש שילם החבר סכום אחד כולל שהקיף דמי חברות באיגוד המקצועי, קרן-פנסיה וקופת-חולים, ונדוע בשם "מס אחיד". הייתי משוכנעת שמן הראוי לקבוע את המס האחיד הזה לא לפי שכר-היסוד או ההכנסה הממוצעת או איזה סכום תיאורטי אלא לפי מלוא השכר שכל פועל מקבל למעשה. שאם לא כן, היכן ה"שוויון" שעליו כל-כך הרבינו לדבר? האם יהיה השיתוף נחלת הקיבוצים בלבד, או אולי אפשר יהיה להפוך את שיטת התן-וקח לאורח-היים גם בין פועלי תל-אביב? ומה בדבר הערבות הקיבוצית של חברי ההסתדרות לחברים מובטלים? האם יעלה על הדעת שההסתדרות תשמיע את קולה (ותתן ביטוי לנוכחותה) בכל שאלה ושאלה הנוגעת לעניינים החיוניים של היישוב — עליה, התישבות, הגנה — אבל תעלים עין מן האנשים והנשים הנמצאים בלי עבודה ובדוחק זוכים ילדיהם לאכול לשובע? העזרה ההדדית — אחד מיסודותיה של ההסתדרות — ודאי שהיתה לפחות תנאי-מוקדם לסוציאליזם, כל כמה שאולי יקשה מצבו של חברי-ההסתדרות עיבד, ובלי שים לב לעובדה שמכאבי מאד להפנות יום-משכורת בכל חודש לקופת-אבטלה מיוחדת. אבל בענייני-יסוד אלה היתה עמדתי תקיפה מאד ואני שקדתי בהתמדה להקים קרן חוסר-עבודה, למרות שנתקלתי בהתנגדות קולנית מאד. קראנו לזה מפדה, וכאשר גדל מספר המובטלים (בשלב מסוים בשנות ה-30 הגיע המספר בערך ל-10,000 חברי-ההסתדרות) תבעתי להעלות את מס חוסר-העבודה ואנו הקמנו את מפדה ב/.

כמה מחברי האשימו אותי שאני "הורסת את ההסתדרות" ומעמידה "דרישות בלתי-אפשריות", אבל בן-גוריון, ברל כצנלסון ודוד רמז תמכו בי כולם. וההסתדרות נשארה שלמה בכל-זאת. לאמיתו של דבר, התברר שהמפדה שימש תקדים חשוב מאד למיסוי כבד הרבה יותר מתוך התנדבות, שבא כעבור זמן לא רב בצורת ביפרי-היישוב, שהוקם כאשר החמירו המהומות הערביות משנת 1936 והאבידות בנפש וברכוש הגיעו לידי כך שנאלצנו להטיל מס-מגן כמעט על כל היישוב העברי. ואף לאחראי-מכון בימי מלחמת-העולם השנייה, כאשר הקמנו קרן-התגייסות-העזלה, שוב היינו נשענים על הנסיון שנרפש בימי אותם גיוסי-כספים בזויים במסגרת המפדה.

הייתי מעורבת גם בהמשך המר (המשך שארך-שנים רבות) של טראגדיה גוראה שבאה על תנועת-העבודה בזמן שהייתי בארצות-הברית. אחד המזהירים והמעולים שבכוכבים העולים של מפא"י, חיים ארלוזורוב הצעיר, שעתה-זה חזר

ממסע שכיום היו קוראים לו "מסע לבירור עובדות" לגרמניה, זו שאך לא מכבר עלה בה היטלר לשלטון, נרצה ברירות שעה שטייל על שפת-הים של תל-אביב עם אשתו. אברהם סטאבסקי, חבר במפלגת-הימין הרביזיוניסטית, הואשם ונמצא חייב ברצח ארלוזורוב, אף כי אחרי-כן זוכה מחוסר הוכחות על-ידי בית-הדין העליון. מסתבר שזהותו של הרוצח לא תינדע לעולם, אבל בזמנו היתה כמעט כל ההנהגה המוועזת והשפולה של תנועת-העבודה משוכנעת שסטאבסקי אשם, וכך הייתי גם אני. ארלוזורוב סימל מתינות, זהירות, גישה מאוזנת לבעיות העולם — וכמובן, גם לבעיות-נר-אנו — ונראה היה שמותו הטראגי בא כתוצאה בלתי-נמנעת מאותו סוג של מיליטאריזם ימני אנטי-סוציאליסטי ושוביניזם פרוץ אשר להם הטיפו הרביזיוניסטים. לא הספקתי להכיר את ארלוזורוב ביותר, אבל ככל אדם שהכיר אותו בכלל התרשמתי מאד מסגולותיו האינטלקטואליות ומבינתו המדינית, והודעוּעתי עד עומק נפשי בהגיע אלי לניו-יורק הידיעה על רציחתו. אך עוד יותר מזה התחלהלתי לעצם המחשבה שבארץ-ישראל עלול יהודי אחד להיות מסוגל להרוג את אחיו וכי הקיצוניות המדינית בתוך היישוב עלולה להביא לשפיכות-דמים. על-כל-פנים, עם רצח ארלוזורוב נהפך החיפוך הגובר-והולך בין השמאל לימין בתנועה הציונית לקרע שבכמה מובנים לא התאחה עד היום הזה — ואולי לעולם לא יתאחה לגמרי.

בסוף 1933 ובראשית 1934 נראה היה כאילו גמתחו קווי-החזית בתוך היישוב — במיוחד בחזית העבודה. הרביזיוניסטים האשימו את ההסתדרות ב"עלילת-דם" ובהשתלטות על היישוב על-ידי מניעת עבודה מלא-סוציאליסטים ושכך היא ממתה ברעב ממש את יריביה המדיניים, ובכל רחבי הארץ היו התנגשויות בלתי-פוסקות בין פועלים, ולפעמים היו עקובות-דמים. בן-גוריון חשב שצריך לשמור בכל מחיר על האחדות בתוך היישוב העברי, ורבים מאתנו (כולל אותי) הסכימו אתו. בהיותו בלונדון הגיע בן-גוריון להסכם עם ז'בוטינסקי (שנחתם בראשי תיבות) על "הפסקת-אש" בצורת הסכם-עבודה בין השמאל לימין, והוא היה סבור שהסכם זה יסייע לשים קץ למחלוקת. שבועות על שבועות התווכחנו על ה"הסכם", בלהט, ולפעמים אפילו בצורה היסטרית; אבל רצח ארלוזורוב האפיל על כל הוויכוחים, והצעתו של בן-גוריון נדחתה — ולדעתי, היה זה מצער ביותר.

אך האבטלה מזה והמאבק הפנימי מזה היו רק שתיים מן הבעיות שעמדו בפנינו. שאלות רציניות עוד יותר עמדו על הפרק. גם בארץ וגם מחוצה לה התחשרו ענני סופה. היטלר הגיע לשלטון ב-1933, וכל כמה שבתחילה נראתה התכנית שלו, שעליה הכריז בקולי-קולות, לשלטון הגזע הארי בעולם כולו חסרת-שחר, הנה האנטישמיות העזה שהוא הטיף לה מלכתחילה ברור שלא היתה לתפארת-המליצה בלבד. ובאמת, אחד המעשים הראשונים ממש שעשה היטלר היה חקיקת חוקים אנטי-יהודיים אכזריים שגולו מיהודי גרמניה את כל הזכויות האזרחיות והאנושיות הרגילות. מובן, שום איש, ואני בכלל זה, לא העלה אז בחלומי שהנדר של היטלר להשמד את היהודים יקום פעם פשוטו-כמישמעו.

במובן ידוע, אני מניחה, יש לזקוף זאת לזכותם של אנשים הגונים ורגילים שלא יכולנו להאמין שאי־פעם תתרחש רעה איומה שכזאת — או שהעולם יניח לדבר להתרחש. לא שהיינו פתאים. אנו פשוט לא יכולנו להעלות על דעתנו דבר שאז עדיין אי־אפשר היה להעלותו על הדעת. אולם כיום שוב אין שום זוועה נראית לי דבר שלא יעלה על הדעת.

אך עוד לפני "הפתרון הסופי" של היטלר היו התוצאות הראשונות מן הרדיפות הנאציות — שהתנהלו במסגרת החוק — נוראות למדי, ושוב היתה לי הרגשה שעל־פני כדור־הארץ יש רק מקום אחד שאליו היהודים יכולים לבוא על־פי זכות, בלי הבדל איזה הגבלות יבקשו הבריטים להטיל על עלייתם לארץ־ישראל. ב־1934 היו אלפי פליטים עקורים והסרי־בית בורחים מאימת הנאציונים ועושים דרכם לארץ־ישראל. כמה מהם הביאו אתם קצת נכסים שיכלו להציל, אך רובם באו בחוסר־כל. הם היו אנשים משכילים, חרוצים ושופעי־מרץ ביותר, ותרומתם ליישוב היתה עצומה. אבל פירוש הדבר היה ש־60,000 גברים, נשים וטף היו צריכים להיקלט מיד ביישוב שמנה אז פחות מ־400,000 וממילא היה מתקיים בדוחק, וכולם היו צריכים להתגבר באיזה אופן שהוא לא רק על הטרור הערבי הגובר אלא גם על האדישות — שלא לומר האיבה — של ממשלת המנדט.

לא הרי קליטתם של עולים, בפרט אם הם פליטים, כהרי קבלת־פניהם בלבד. צריך היה לשכן אותם אלפי גברים, נשים וטף שבאו אז אלינו מגרמניה ומאוסטריה, לתת להם מקומות־עבודה, ללמדם עברית ולעזור להם להתאקלם. את עורך־הדין מברלין, המוזיקאי מפראנקפורט, הכימאי־החוקר מווינה צריך היה להפוך בן־לילה ללולו, מלצר ופועל־בנין — כדי שתהיה להם עבודה בכלל. הם גם היו צריכים להתרגל — שוב בן־לילה — לאורח־חיים חדש וקשה יותר ולסכנות ומחסורים חדשים. זה לא היה קל לא להם ולא לנו, ועד היום הזה אני חושבת שהיה זה דבר מופלא שהיישוב החזיק מעמד בשנים הללו ויצא מהן במשנה־כוח. אבל אני מניחה שעל פורענות לאומית יש רק שתי תשובות הגיוניות, או אף אפשריות. האחת היא להתמוטט, להיכנע ולומר: "פשוט אין מה לעשות"; השנייה היא לחרוק שיניים ולהילחם בהזיות רבות ככל הדרוש משך זמן רב ככל הדרוש — וכך בדיוק עשינו, ומתברר שבדיוק כך אנו עושים עדיין כיום.

בעצם, לעתים קרובות אני מהרהרת כיום איך היו פני הדברים בארץ־ישראל בשנת ה־30 וה־40 ואני שואבת לא מעט עידוד מן הזכרונות האלה, אם גם מובן שלא כולם נעימים. אבל כאשר אנשים אומרים לי ב־1975: "איך אפשר בכלל שישראל תתגבר על הכל — על ההחלטה הערבית הנחושה לחסל את המדינה, על העליונות המכרעת של הערבים בכסף, באדם ובנשק, על הזרימה של אלפי עולים מרוסיה, על האדישות היחסית, במקרה הטוב ביותר, מצד רצבו של העולם לבעיות אלו ועל מצב כלכלי קריטי שלכאורה אין לו תקנה?" — אני יכולה רק להשיב, ובושר גמור, "הכל היה הרבה יותר קשה לפני ארבעים שנה, ובאיזה אופן שהוא עמדנו בזה — אף־על־פי שתמיד היה המחיר גבוה מאד". אכן, לפעמים נראה לי שרק אלה מאתנו שהיו פעילים לפני ארבעים שנה יכולים

להבין באמת כמה השגנו מאז ומה גדולים היו הנצחונות שלנו באמת, ואולי לכן האופטימיסטים הגדולים ביותר בישראל כיום נוטים להיות זקנים כמוני, המקבלים זאת כדבר המובן-מאליו ששום דבר כביר כהולדתה המחודשת של אומה אינו יכול להתגשם במהירות, בלי מכאובים או בלי מאמצים!

מכל-מקום, קבענו לנו את העדיפויות שלנו. העבודה היומיומית היתה חייבת להיעשות, כל כמה שהיתה שעת-החירום חמורה. אשר לי עצמי היה פירוש הדבר תפקיד של יושבת-ראש ההנהלה של קופת-חולים, השגחה על תנאי-העבודה של הברי-ההסתדרות שהועסקו בבנין מחנות-צבא בריטיים בכל פינות הארץ, ניהול כל מיני שיחות בענייני פועלים — ועשיית עבודת-הבית ומתן עזרה למנחם ולשרה בהכנת השיעורים. אלה היו העיסוקים השיגוריים.

אבל באותו זמן היינו צריכים לגבש ולממש שורה של החלטות ממדרגה ראשונה בנוגע למצבו הכולל של היישוב. השאלה הראשונה שהצריכה תשובה מיידית היתה איך ננהג ביחס להתפרצויות המתמידות-של הטרור הערבי? בשנת 1936 בלבד הביאו התפרצויות אלו לידי השמדה זדונית של מאות-אלפי עצים שנטעו היהודים באהבה, בשקידה ובתקוה כה רבות; להתנקשויות אין-מספר ברכבות ובאוטובוסים; לשריפת מאות שדות; והגורא מכל — לכ-2,000 התקפות מזוינות על יהודים, ששמונים מהם נהרגו (ועוד הרבה יותר נפצעו קשה).

המהומות התחילו באפריל 1936. בימי הקיץ לא יכלו כבר יהודים לנסוע בבטחון מעיר אחת לחברתה. כל פעם שהיה עלי לנסוע מתל-אביב ליריבה בירושלים — כלומר, לעתים קרובות — הייתי נפרדת בנשיקות מן הילדים בבוקר מחוץ ידיעה שאפשר מאד שלעולם לא אשוב עוד הביתה, שעלולים לשים מארב לאוטובוס שלי, שצ'לף ערבי עלול לרצוח אותי בכניסה לירושלים או אולי ירגום אותי אספסוף ערבי עד מוות בפרוורי תל-אביב. ה"הגנה" היתה גדולה הרבה יותר מאשר בזמן המהומות הערביות של 1929 והיה לה ציוד הרבה יותר משובח, אך לא היתה לנו שום כוונה להפוך אותה למכשיר של טרור-נגדי שיפגע בערבים רק מפני שהם ערבים, וגם לא לתת לבריטים חירוץ לקיצוץ נוסף של העליה וההתישבות היהודית, כפי שנטו לעשות כל פעם שמילאנו בצורה גלויה-לעין תפקיד פעיל מדי בהגנתנו-העצמית. אם גם תמיד קשה יותר להבליג מאשר להשיב מהלומה, היה לנו שיקול אחד עליון: אפילו מיל סכנה מתמדת והטרדה מתמדת, אל לנו לעשות דבר שעלול לגרות את הבריטים לקצץ במספר היהודים המורשים להיכנס לארץ. מדיניות ההבלגה נאכפה בתקיפות. בכל עת ובכל מקום שהיה הדבר אפשרי התגוננו היהודים מפני התקפה, אבל במשך כל שלש שנות ה"מהומות", לפי הגדרתם המאופקת-להפליא של הבריטים, לא היו כמעט שום מעשי-תגמול מצד ה"הגנה".

לא כל היישוב קיבל בתשואות החלטה נחושה זו שלנו להתגונן אך לא להגיב. היה מיעוט שתבע טרור נגדי וגינה את מדיניות ההבלגה כמוגת-לב. אני הייתי תמיד עם הרוב שהיה משוכנע לגמרי שההבלגה היא הדרך היחידה, והדרך המוסרית היחידה, שבה נוכל ללכת. הרעיון שנתקוף ערבים בלי הבחנה, בלי

שים לב אם ביצעו או לא ביצעו פשע מסוים, עורך בי סלידה מבחינה מוסרית. יש להדוף התקפה ספציפית ולהעניש פושע ספציפי — טוב־יופה; אך אנחנו לא נהרוג ערבים רק מפני שהם ערבים או מפני שהם עוסקים במעשי־אלימות ודוגינים מן הסוג שהיה אפייני לשיטתם של הערבים במלחמה נגדנו.

יורשה לי גם לעמוד בשלב זה — ולו אף בקיצור גמור — על ההאשמה המגוחכת שאני שומעת זה שנים כה רבות ואשר לפיה התעלמנו מערביי ארץ־ישראל וניגשנו לפיתוח הארץ כאילו לא היו בה אוכלוסים ערבים כלל. כאשר טענו מפניי המהומות הערביות בשלהי שנות ה־30 שהערבים תוקפים מפני ש"נושלו", לא הייתי צריכה להביט בסיפומי המיפקד הבריטיים כדי לדעת שהאוכלוסיה הערבית של הארץ הוכפלה מאז שהתחילה כאן ההתישבות העברית. במו־עיני ראיתי את שיעור גידולה של האוכלוסיה הערבית מאז בואי לארץ. לא די שרמת־החיים של ערביי ארץ־ישראל עלתה בהרבה על זו של הערבים בכל מקום אחר במזרח התיכון אלא שכל השנים הללו גם היו המוני ערבים שנמשכו אחר ההזדמנויות החדשות נוהרים לארץ־ישראל מסוריה ושאר ארצות שכנות. זכור לי שכל פעם שביקש איזה נציג רחמן של ממשלת בריטניה להפסיק את העליה היהודית בנימוק שאין די מקום בארץ נשאתי נאומים על יכולת־הקליטה המוגדלת של ארץ־ישראל, לרבות אסמכתות סטטיסטיות שהוצאתי כדת־וכדין ממקורות בריטיים, אלא שבעיקר התבססתי על מה שראו עיני בפועל־ממש.

ויורשה לי להוסיף כי בשום פרק־זמן בשנות ה־30 לא פסקתי מאמונתי כי בסופו של דבר יחיו אתנו ערביי ארץ־ישראל בשלום ובשוויון וכאזרחיה של מולדת יהודית — ממש כמו שהוספתי לקוות שהיהודים היושבים בארצות הערביות יורשו לחיות שם בשלום ובשוויון. זה היה טעם נוסף לכך שמדיניות ההבלגה שלנו נוכח ההתקפה הערבית נראתה לי חשובה כל־כך. סבורה הייתי כי אין להרשות לשום דבר שיספך או ימרר את העתיד. לא כך עלו הדברים, אבל זמן רב עבר על כולנו עד שהשלמנו עם העובדה שההתפיסות אשר לה ציפינו לא תבוא.

ואז החלטנו למלא את החלל הריק הכלכלי שנוצר כאשר הכריז הוועד־הערבי־העליון בראשותו של המופתי על שביתה כללית, בתקוה שתק לגמרי את היישוב. המופתי פקד ששום ערבי לא יילך לעבודה בשום מקום בארץ־ישראל עד שתיפסק העליה היהודית לגמרי ותופסקנה רכישות קרקע על־ידי יהודים. גם על כך היתה לנו תשובה פשוטה. אם נמל יפו אינו פועל עוד, נפתח נמל משלנו בתל־אביב. אם פלאחים ערבים אינם מביאים עוד את יבולם לשוק, יכפילו החקלאים היהודים וישלשו את מאמציהם. אם שבתה כל תחבורה ערבית בדרכי הארץ, יעבדו נהגי משאיות ואוטובוסים יהודים משמרות נוספות ויצפו את כל־רכבם בלוחות־שריון. כל מה שהערבים מסרבים לעשותו נעשה אותו אנחנו — בצורה זו או אחרת.

רבים היו, כמובן, האנשים ששיפוטים, דעותיהם ואישיותם השפיעו על ההחלטות

האלו (ובכללם, במידה מועטה מאד, אני עצמי) אבל היה איש אחד מעל כל היתר שכולנו הסתמכנו על סגולות ההגהגה המופלאות שלו ועל תחושתו המדינית המדהימה — ועליהן היינו עתידים להסתמך גם בשנים הבאות. האיש הזה היה דוד בן-גוריון, היחיד מתוכנו שאני מאמינה אמונה עמוקה שגם בעוד מאה שנה יהיה שמו ידוע ליהודים ולא-יהודים כאחד. לא מכבר עליתי לקברו של בן-גוריון בקיבוץ שדה-בוקר שבנגב, שבו בילה את שנות חייו האחרונות ובו ביקש להיקבר. כשעמדתי שם לבדי עלתה פתאום בזכרוני שיחה אחת שהיתה לי איתו ב־1963, כאשר התפטר (בפעם האחרונה) מכהונת ראש-ממשלתה של ישראל וכאשר אחדים מאתנו ביקשו אותו שיחזור בו.

"כמובן, אין שום אדם שבאמת אין לו תמורה", אמרתי לו, "אתה יודע זאת ואנחנו יודעים זאת. אבל הרשה לי לומר לך דבר אחד, בן-גוריון. אם נלך עכשיו לכיכר-טיימס בניו-יורק, נעצור אנשים ברחוב ונשאל אותם מה שמות הנשיאים וראשי-הממשלות של רוב הארצות החשובות בעולם, הם לא יוכלו לענות לנו. אבל אם נשאל אותם: 'מי ראש-הממשלה של ישראל?' כולם יידעו".

הדבר לא עשה רושם רב על בן-גוריון, אבל אני סבורה שהיתה זו אמת; ויותר מזה, אני בטוחה כי השמות "ישראל" ו"בן-גוריון" יהיו קשורים במחשבתם של הבריות עוד זמן רב מאד, אולי לעולמים. אין איש יכול, כמובן, להינבא מה יביא העתיד או את מי יביא. אבל אני מסופקת מאד אם אי-פעם יעמיד העם היהודי מתוכו מנהיג גדול יותר או מדינאי פיקח ואמיץ יותר.

מה היה טיבו כאדם? זו שאלה שקשה לי לענות עליה מפני שקשה כל-כך לתאר אדם שאותו הערצת ואחריו הלכת ימים כה רבים — ואשר לו גם התנגדת בתוקף כל-כך כמו שהייתי אני עתידה להתנגד לבסוף לבן-גוריון. אבל אני אנסה, אף כי אין זאת אומרת שהדרך בה ראיתי היא דווקא הדרך היחידה בה אפשר לראותו, או שתפיסתי שלי חדה כל-כך דווקא.

הדבר הראשון שעולה בדעתי ביחס לבן-גוריון כשאני יושבת לכתוב עליו עכשיו הוא שלא היה זה אדם שאפשר להיות קרוב אליו. לא רק שהוא היה אדם שאני מעולם לא הייתי קרובה אליו באמת אלא שאינני סבורה כי מישהו היה באמת קרוב אליו אי-פעם, להוציא אולי את אשתו, פולה, ואולי את בתו, רננה. אנו האחרים — ברל, שז"ר, רמז, אשכול — היינו לא רק חברים-לנשק אלא גם אהבנו להימצא זה בחברת זה, והיינו באים לבקר זה את זה ומדברים על כל מיני דברים — לא רק על השאלות המדיניות או הכלכליות הגדולות אלא גם על בני-אדם, על עצמנו ועל משפחותינו. אך לא בן-גוריון. מעולם לא עלה על דעתי, למשל, לטלפן אל בן-גוריון ולומר, "שמע, מה דעתך שאבוא לבקר אצלך הערב?" אם לא היה לך איזה דבר מסוים לשוחח עליו איזה ענין לטפל בו איתו, הרי לא היית הולך אליו. הוא לא היה זקוק לבני-אדם כמו שכולנו זקוקים להם. הוא היה הרבה יותר שלם-לעצמו מאתנו, או מובן גם שלא ידע הרבה על בני-אדם, אף כי רגז עלי מאד כל פעם שאמרתי לו זאת.

אני חושבת שהעובדה שלא היה זקוק לשום איש נבעה בחלקה מן העובדה שהיה מתקשה כל-כך לדבר עם אנשים. הוא לא ידע כלל לגלגל שיחת-חולין. זכור לי שהוא סיפר לי שכאשר בא לראשונה לארץ ב-1906 התהלך פעם כמעט לילה שלם בחוצות ירושלים עם רחל ינאית בלי להגיד לה אף מלה אחת. יכולתי להשוות זאת רק למעשה שסח לי פעם שאגאל על עצמו לפני שנים רבות. אביו של שאגאל היה שואב-מים עני בוויטבסק. כל היום היה נושא דליי-מים ורק בשעה מאוחרת בלילה היה בא הביתה. "הוא היה נכנס, מתישב, ואמי היתה נותנת לו משהו לאכול", אמר שאגאל. "אינני זוכר שדיבר אלי או ששוחחתי פעם אחת יחד. אבי היה פשוט יושב אל השולחן ומתופף עליו באצבעותיו כל הערב. וכך גדלתי בלי לדעת לדבר אל איש". אחר-כך התאהב שאגאל בבחורה אחת והם התהלכו יחד במשך שנים, אבל אף פעם לא היה יכול לדבר אליה. כשעזב את ויטבסק היא חיכתה לו והוא רצה לכתוב אליה ולבקש אותה שתינשא לו, אבל הוא לא יכול לכתוב מכתב ממש כמו שלא היה יכול לגלגל שיחה עם שום איש. וכך היא חדלה מלכתוב והתחתנה עם איש אחר. כזה היה בן-גוריון, אף-על-פי שהוא ידע לכתוב, אבל אינני מתארת לעצמי שדיבר פעם עם מישהו על נישואיו או על ילדיו או על איזה דבר שכוה. בשבילו ודאי היה זה ביטול זמן.

מצד שני, כל דבר שעניין אותו או שהיה חשוב לו עשה בריכוז גמור ושלים — דבר שלא הכל העריכו או הבינו אותו תמיד. פעם — נדמה לי שהיה הדבר ב-1946 — ביקש חופשה של כמה חדשים מן הסוכנות היהודית, שבראשה עמד בעת ההיא, כדי שיוכל ללמוד בדיוק מה עומד לרשותה של ה"הגנה" ולמה היא עשויה להצטרך במאבק שבטוח היה שהוא צפוי לנו. הכל צחקו לרעיון של מה שנתקרא בפיהם ה"סמינר" של בן-גוריון. מי זה היה פורש, בימים ההם של משבר בלתי-פוסק, כדי "ללמוד" ? התשובה היא, כמובן, שבן-גוריון כך עשה, וכאשר חזר לעבודה ידע על כוחה האמיתי של ה"הגנה" יותר מכולנו יחד. אחרי שכבר עשה ימים אחדים בעבודה הזמין אותי אליו. "גולדה", אמר, "גשי אלי. אני רוצה לדבר אתך". הוא התהלך אנה-ואנה בלשכה הגדולה שלו שבקומה העליונה. "אני אומר לך", אמר אלי, "יש לי הרגשה שאני יוצא מדעתי. מה יהיה עלינו? אני בטוח שהערבים יתקיפו אותנו, ואנחנו איננו מוכנים. אינו לנו שום דבר. מה יהיה עלינו?" הוא ממש לא ידע את נפשו מרוב דאגה. אחר-כך התישבנו ושוחחנו, ואני סיפרתי לו עד כמה אחד מחברינו בתנועת-העבודה מפחד מן העתיד, אדם שתמיד התנגד לאקטיביזם של בן-גוריון ועכשיו, בשנים הקודרות של המאבק שלנו נגד הבריטים, התנגד לו פיי-כמה. בן-גוריון הקשיב לי רוב-קשב. אחר-כך אמר, "את יודעת, דרוש הרבה אומץ-לב כדי לפחד — ועוד יותר אומץ-לב כדי לומר זאת. אבל אפילו י. אינו יודע כמה צריך לפחד באמת". לטוב-המזל, בן-גוריון ידע. הוא שילב את האינטואיציה המופלאה שלו עם ידיעות רבות ככל שהיה יכול להשיג ואחר-כך עשה משהו בנידון. הוא הלך אל יהודי ארצות-הברית — כמעט שלש

שנים לפני פרוץ מלחמת-העצמאות ב-1948 — וגייס את עזרתם לקראת ה"אפשרות הקרובה-לוודאיי", כלשונו, של מלחמה עם הערבים. לא תמיד צדק, אבל הוא צדק לעתים קרובות יותר משלא צדק — ובוזה צדק בהחלט.

בן-גוריון לא היה כלל אדם קשוח או חסר-לב, אבל הוא ידע שלפעמים יש לקבל החלטות שעוזות במחיר חיי אדם. בזמן שרבים ביישוב חשבו כי לא נוכל להקים את מדינת-ישראל ולהגן עליה בהצלחה, לא ראה בן-גוריון שום ברירה ממשית — ואני מצדי הסכמתי אתו. אפילו לאנשים כמו רמז היו ספקות המורים. זכור לי שערב אחד בתחילת 1948 ישבנו על המרפסת שלי הנשקפת אל הים ודיברנו על מה שהעתיד עלול להביא, ורמז אמר לי בכובד-ראש: "את ובן-גוריון תנפצו את התקוה האחרונה של העם היהודי". אף-על-פי-כן הקים בן-גוריון את המדינה היהודית. לא לבדו, כמוכן, אבל אני מסופקת אם היתה מוקמת בלי המנהיגות שלו.

מלכתחילה עבדנו יחד יפה מאד. בן-גוריון סמך עלי, ואני סבורה שחיבב אותי. במשך שנים לא הניח מעולם לשום איש למתוח עלי בקורת בנוכחותו, אף כי היו פעמים שבהן חלקתי עליו בשאלות חשובות — כמו ביחס להצעתה של ועדת-פיל לחלק את הארץ ב-1937 או ביחס לחשיבותה של העליה ה"לא-חוקית" לארץ-ישראל, שבתחילה לא ייחס לה בן-גוריון חשיבות רבה.

האם היה אדם רודני? בעצם, לא. גוזמה גסה היא לומר שאנשים פחדו מפניו, אך הוא ודאי לא היה אדם שחולקים עליו בקלות-ראש. מבין האנשים שסר חינם בעיני בן-גוריון — ואשר ירד לחייהם — היו שנים מראשי-הממשלה של ישראל, משה שרת ולוי אשכול. אבל היו גם אחרים.

הוא רגז כאשר האשימו אותו שהוא מנהיג את המפלגה, ואחר-כך את הממשלה, בצורה אוטוקראטית. כאשר הטיחו נגדו האשמה זו בישיבת מפלגה אחת, הוא פנה אל שר שהיה בעיניו למעלה מכל דופי מבחינת היושר האינטלקטואלי ואשר, כפי שידע בן-גוריון היטב מאד, כלל לא התירא מפניו. "אמור לי, נפתלי", שאל, "האם אני מנהל את ישיבות המפלגה בצורה בלתי-דמוקרטית?" פרץ נפתלי הביט בו רגע, העלה על פניו את חיוכו המלבב, וענה מתוך מחשבה, "לא, לא הייתי אומר. במקום זה הייתי אומר שבצורה הדמוקרטית ביותר שבגדר האפשר המפלגה מחליטה תמיד להצביע בהתאם לרצונך". הואיל ולבן-גוריון לא היה כלל חוש-הומור (אינני זוכרת שהשמיע הלצה מעודו), היה מרוצה לגמרי מתשובתו של נפתלי — ודרך-אגב, היא לא היתה בלתי-מדויקת.

הנושא של ישיבות-ממשלה והצבעות בממשלה מזכיר לי שיחה שהיתה לי לפני שנים אחדות במסיבה שנערכה בעת כנס של האינטרנציונל הסוציאליסטי. ישבתי עם וילי בראנט, ברונז קרייסקי, אחד מראשי-הממשלות של סקאנדינביה והארולד וילסון, שלא היה אז ראש-ממשלה. גילגלנו שיחה על תהליכי הממשל כאשר אחד מהם פנה אלי ושאל, "איך אתם מנהלים ישיבות-קבינט?" אמרתי: "אנו מצביעים". כולם התחלחו. "אתם מצביעים בישיבות קבינט?" "ודאי, וכי מה?" ענית, "מה אתם עושים?" בראנט הסביר כי בבון הוא מציג שאלה

מסוימת, דנים בה, הוא מסכם את הדיון, ואחר-כך מוסר על החלטתו. קרייסקי הניע בראשו לאות הסכמה והוסיף, "כל שר שיעז לומר שהוא מתנגד לסיכום ולהחלטה של ראש-הממשלה, אם כן, יהיה עליו ללכת הביתה". אך לא כך הוא הדבר בישראל, ומעולם לא היה כך, אפילו בימי בן-גוריון. אנו מנהלים תמיד דיונים ממושכים ובשעת הצורך אנו מצביעים ממש. אינני חושבת שהייתי אי-פעם במיעוט בזמן שהייתי ראש-ממשלה, אך הואיל ואצלנו הממשלות קואלי-ציוניות ולכן הקבינטים גדולים — ורוב חבריו של קבינט בישראל חושבים שאינם ממלאים את חובתם כהלכה אם אינם מבקשים את רשות-הדיבור בכל שאלה ושאלה — הרי לעתים קרובות ישיבות קבינט נמשכות שעות רצופות, אפילו כאשר אפשר היה להחליט בחצי שעה על הנושאים הנדונים. לעולם לא אשכח את התמהון על פניהם של בראנט וקרייסקי כאשר הסברתי להם כל זאת בסבלנות.

אבל נחזור אל בן-גוריון. דבר אחד שהוא ממש למעלה-מדרג-הטבע היה בו במשך דרב חייו המדיניים, שאפילו כאשר להלכה לא היה כלל הצדק אתו הרי בחייה-המעשה היה מתברר בדרך-כלל שהוא צדק, ואחרי הכל זה ההבדל בין מדינאי לפוליטיקאי. אף-על-פי שמעולם לא סלחתי לו על הפצעים שפצע את כולנו סביב פרישת לבון, על דבר-הבלע ששפך על חבריו-לשעבר או על הנזק שהסב לתנועת-העבודה בעשר השנים האחרונות לערך של חייו, עדיין הרגשתי היא כמו שהייתה כאשר שלחתי לו פעם מברק ליום-הולדתו מאחת השליחויות שלי בחוף-לארץ. "בן-גוריון יקר", כתבתי. "הרבה ויכוחים היו לנו בעבר ובלי ספק עוד יהיו לנו הרבה, אבל בלי הבדל מה יכול להיות בחיק העתיד, שום איש לא יוכל ליטול ממני אף פעם את הרגשת הזכות העצומה שהייתה לי שעבדתי משך עשרות שנים שכם אחד עם האיש האחד שיותר מכל אדם אחר היה אחראי להקמתה של המדינה היהודית". האמנתי בזה אז, ואני עדיין מאמינה בזה.

ב-1937 נשלחתי בחזרה לארצות-הברית, הפעם כדי לאסוף כספים בשביל מפעל הסתדרותי שמשך את לבי במידה עצומה (וכתוספת שולית, גם הקסים את ילדי). היה זה מסע שנועד להקים חברת-ספנות בשם "חשיון", על שמו של נחשון בן עמינדב, שהיה הראשון ששמע למצוותו של משה וקפץ לים-סוף בעת יציאת-מצרים, והענין מצא חן בעיני לכל פרטיו. זו הייתה המצאה של דוד רמז, שנולדה בעקבות השביתה הכללית הערבית. העברים הקדמונים בארץ-ישראל היו עם עובר-ימים, כמובן, אבל חכמה זו נשתכחה מאתנו ב-2,000 שנות גלות ביבשה ועכשיו רק התחילו להחיותה השביתה של פועלי נמל יפו ב-1936 שימשה אות לארשיתו של כאמץ גדול מצד היישוב להכשיר אנשים, כמו שאמרתי לשומעי בכל רחבי ארצות-הברית, "לעבוד בים כמו שהוכשרו אצלנו במשך שנים רבות כל-כך לעבוד את האדמה". הדבר היה מחייב שנפתח נמל משלנו, נקנה אניות, נכשיר ספנים ובכלל נשוב להיות עם עובר-ימים. היום יבנו נפתח נמל-תל-אביב היה חג לאומי לכל היישוב, במלוא מובן

המלה. עדיין לבי נפעם כשאני זוכרת איך ההמונים שחיכו על החוף חשו לתוך מי הים כדי לעזור לסבלים — כולם יהודים מסאלוניקי — לפרוק את שקי-המלט מן האניה היוגוסלאבית שהיתה הראשונה שעגנה במימי תל-אביב. ידענו כולנו שמיוח של עץ עדיין אינו נמל באמת, ובוודאי איננו נמל רוטרדאם או האמבורג, אבל הוא היה שלנו, והיינו גאים בו מאד ונרגשים מאד. לימים הוחלף במיוח של ברזל, ומדי-ערב (אם לא הטילו הבריטים עוצר על תל-אביב) היתה העיר כולה באה לראות איך העבודה מתקדמת. משוררים כתבו שירים על הנמל, פזמונים חזרו לכבודו, וכן, חשוב מזה, אניות עגנו בו בפועל-ממש! הרעיון של שיבת היהודים אל הים היה בו משהו שמשך את לבי תמיד, ואני הפלגתי (כל פעם שיכולתי) באניות "עבריות", שהראשונה בהן היתה א/ק תל-אביב שעל סיפונה עובדו פרוטיה של חברת נחשון לראשונה כאשר גסענו פעם יחד — רמו, ברל כצנלסון ואני — לקונגרס ציוני בשווייץ. היו, כמובן, ספקנים שלא יכלו להבין מה זה חשוב שכמעט כל התעבורה הימית של ארץ-ישראל נמצאת בידי לא-יהודים, אך אני ראיתי ב"נחשון" שלב אחד נוסף בדרך לעצמאות עברית, ובמשך זמן-מה היו הספנות והדיג אכילתי ושתייתי, שגתי ושיחתי — ולמענם יצאתי לעוד מסע לאיסוף כספים בארצות-הברית. אבל במובן ידוע היה זה רק פרק-ביניים רומנטי. בערבים, כשהייתי מסיימת את הביטול ליום-המחרת ואת כל התיקונים שהייתי צריכה לעשות, ואם לא היו ישיבות של הוועד-הפועל ואיש לא היה צריך לראות אותי בשום ענין, הייתי יושבת לפעמים על המרפסת, שואפת אל קרבי את הרוח הצוננת ומביטה אל הים, ותמהה איזו דמות תהיה לו אם יהיה לנו צי משלנו, צייסוחר פורח ואניות-נוסעים שדגל מגן-דוד מתנוסס עליהן והן שטות לאירופה, לאסיה ולאפריקה. בשבילי היה זה מין התרגעות, ממש כמו שבן-גוריון היה הולך לקולנוע וכולע רומנים בלשיים בסתר, וכמו שאנשים אחרים היו אוספים בולים. כל הזמן ידעתי שבשבילנו משמעותו האמיתית של הים קודרת הרבה יותר, כי רק בדרך הים יוכלו פליטים יהודים מאירופה הנאצית להגיע לארץ-ישראל, אם רק ינחו להם הבריטים להיכנס. וב-1939, כשקרבה מלחמת-העולם לבוא, כבר ברור היה שמשרד-המושבות הבריטי ייכנע כניעה גמורה ללחץ הערבי ויפסיק למעשה כל עליה יהודית לארץ.

ועדת-פיל, שסיירה בארץ ב-1936, המליצה על חלוקת הארץ לשתיה מדינות — מדינה יהודית שתשתרע על שטח של לא פחות מ-5,000 קמ"ר, ומדינה ערבית אשר לה תהיה יארית הארץ. להוציא מובלעת בינלאומית לירושלים ומסדרון שיוליד ממנה אל החוף. המדינה היהודית המוצעת לא היתה בעיני בית לאומי בעל אפשרות-קיום לעם היהודי. היא היתה קטנה ומכווצת הרבה יותר מדי. לדעתי היתה זו הצעה מגוחכת, ואת דעתי הבעתי, אף-על-פי שרוב חברי ובראשם בן-גוריון, החליטו לבסוף באי-רצון לקבלה. "ביום מן הימים ישאל אותי בני באיזו זכות ויתרתי על רובה של הארץ, ואני לא אדע איך לענות לו", אמרתי באחת הפגישות המפלגתיות המרובות שבהן התווכחו על הצעת הוועדה. מובן שלא הייתי בודדה לגמרי במפלגתי. ברל, כפי שכבר ציינתי, ועוד כמה

חברים מן הבולטים בתנועת-העבודה הסכימו עמי, אבל אנתנו טעינו, ובג'גוריון, שבחכמתו המרובה משלנו טען שטובה מדינה כלשהי מהיעדר כל מדינה, צדק. השבח לאל, לא בגללי לא קיבלנו את המדינה ההיא ב'1937 אלא בגלל הערבים, שדחו את תכנית-החלוקה בשתי ידיים — אף כי לו קיבלו אותה כי אז יכלה להיות להם מדינה "פלשתינאית" לפני ארבעים שנה. אולם העקרון שהנחה את עמדת הערבים ב'1936 וב'1937 היה בדיוק מה שהיה מאז ועד היום: הם מקבלים החלטות לא על יסוד מה שטוב להם אלא על יסוד מה שרע לנו. ומתוך השקפה-לאחור, ברור שהבריטים עצמם מעולם לא התכוונו להגשים את תכנית החלוקה. על-כל-פנים, אני ודאי שלא הייתי יכולה לחיות עם עצמי כל השנים הללו אילו חשבתי — לאור מה שאירע לאחר מכן — שבגללי עלתה התכנית בתוהו. אילו היתה לנו אפילו מדינות קטנות רק שנה אחת לפני פרוץ המלחמה, אפשר שמאות-אלפי יהודים — או גם יותר — היו ניצולים מן התנורים ומתאי-הגזים של הנאצים.

אף כי שאלת העליה נעשתה חיש מהר ענין של חיים או מוות ליהודי אירופה, נדמה היה כאילו אנו היחידים בעולם המבינים זאת — ומי היה עשוי לשמוע לנו? מה היינו? כמה מאות-אלפי יהודים הרחוקים עד מאד מלהיות אדונים לגורלם שלהם, תקועים באינו פינה קטנה של המזרח התיכון, אפילו לא חלק בלתי-נפרד מן הקיסרות הבריטית, ואפילו בלי אותה זכות יסודית לומר ליהודי אירופה הנתונים בסכנה: "בואו אלינו לפני שתאחרו את המועד". הבריטים החזיקו במפתחות לשערי המולדת היהודית, וברור היה שבדעתם לנעול אותם — בלי התחשב בכל מה שכבר היה מתרחש.

אבל אם תהיה ארץ-ישראל "מחוץ לתחום" ליהודי אירופה, מה איפוא ביחס לארצות אחרות? בקיץ 1938 נשלחתי לוועידה הבינלאומית לענייני פליטים שכונסה על-ידי הנשיא פראנקלין דילאנו רוזוולט באוויאן-לה-בן. הייתי שם בתפקיד הנלעג של "המשקיף היהודי מארץ-ישראל", לא ישבתי אפילו עם הצירים אלא בתוך הקהל, אף-על-פי שהפליטים שהיו על סדר-היום היו העם שלי, בני משפחתי שלי, לא סתם מספרים בלתי-נוחים שצריך לדחוס אותם לתוך מכסות רשמיות, אם יהיה הדבר אפשרי בכלל. כאשר ישבתי שם באולם הנהדר ההוא והאזנתי לצירים של שלושים-ושתיים ארצות שקמו אחד-אחד והסבירו כמה היו רוצים לקבל מספר ניכר של פליטים וכמה מצער הדבר שאין ביכולתם לעשות זאת — היתה זו חוויה נוראה. אינני חושבת שאדם שלא עברו עליו הדברים האלה יוכל להבין מה היתה הרגשתי באוויאן — תערוכת של עצב, חימה, מפח-נפש וזוועה. רציתי לקום על הרגליים ולצרוח אל כל אלה, "וכי אינכם יודעים שה'מספרים' האלה הם בני-אדם, אנשים העלולים לבלות את שארית ימיהם במחנות-ריכוז, או שיהיו נודדים בעולם כמצורעים, אם לא תפתחו להם שער?" מובן שלא ידעתי אז כי לא מחנות-ריכוז אלא מחנות-מוות-מחכים לפליטים שאיש לא רצה בהם. לוי ידעתי, לא הייתי יכולה עוד לשבת שם דומם, שקטה ומגוממת. זכור לי איד ברגע מסוים חשבתי על מושב האינטרנאציונל הסוציאליסטי שבו

השתתפתי בשנה שלפני כן, כאשר הסתכלתי במשלחת הספרדית שבכתה והתחננה לעזרה כדי שאפשר יהיה להציל את מדריד. כל מה שיכול היה ארנסט בווינ למצוא בלבו לומר להם היו הדברים האלה: "פועלי בריטניה אינם מוכנים לצאת למלחמה בשבילכם". כעבור ימים רבים הייתי עתידה ללמוד לקחים משלי על האחנה הסוציאליסטית, אבל באוויאן תפסתי — אולי זו פעם ראשונה מאז האונתי באימה ופחד, בהיותי ילדה קטנה ברוסיה, לפרסות סוסי הקוזאקים השועטות בעיר — כי לעם חלש אין זה די שיוכיח את צדקת דרישותיו.

על השאלה "להיות או לחדול?" חייבת כל אומה להשיב תשובה משלה על-פי דרכה, והיהודים אי-אפשר להם, ואסור להם, שאי-פעם יהיו תלויים במישהו וזולתם לקבלת רשות להישאר בחיים. הרבה דברים קרו לעולם, ליישוב, ולי אישית, מאז 1938 — והרבה ממה שקרה היה איום ונורא. אך לפחות אין שומעים עוד את המלים "פליטים יהודים" מפני שכיום יש מדינה יהודית שמוכנה ומסוגלת לקבל כל יהודי — בין אם הוא בעל-מקצוע ובין אם לא, זקן כצעיר, חולה כבריא — אם הוא רוצה לחיות בה.

באוויאן לא הושג שום דבר מחוץ למליצות, אך לפני צאתי ערכתי מסיבת עתונאים. הללו לפחות ביקשו לדעת מה יש בפי לומר, ובאמצעותם יכולנו להגיע אל שאר חלקי העולם ולנסות שוב לזכות בתשומת-לבן. "רק דבר אחד אני מקווה לראות לפני מותי", אמרתי לעתונאים, "והוא שהעם שלי לא יהיה זקוק עוד לביטויים של אהדה".

אבל במאי 1939, על אף התגברות הרדיפות והרציחות של יהודים באוסטריה ובגרמניה, החליטו הבריטים שאחרי ככלות הכל הגיע הזמן להגיף סופית את שערי ארץ-ישראל. ממשלת צ'מברליין נכנעה לסחטנות הערבית בצורה דומה מאד לזו שבה היתה נכנעת לנאצים. אם היתה פייסנות הפתרון ל"בעיית" צ'כוסלובקיה, הרי ודאי תוכל לשמש אותה מטרה בארץ-ישראל — שלכאורה לא נחשבה הרבה בעיני איש ממילא. הספר הלבן של 1939 על ארץ-ישראל שם קץ למעשה למנדט הבריטי, אף-על-פי שהבלי-הגסיסה שלו היו עתידים להימשך עוד תשע שנים. מדינה פלשתינאית היתה אמורה לקום בתוך עשר שנים. מבוססת על תחוקה שתערוב ל"זכויות המיעוטים" ועל משטר של קאנטונים. רכישות קרקע על-ידי יהודים בארץ-ישראל תופסקנה לגמרי — להוציא כ-5% מן הארץ — והעליה היהודית תוגבל תחילה כדי 75,000 לכל היותר בחמש השנים הבאות ואחר-כך תופסק לעולמים, "אלא אם כן יהיו ערביי ארץ-ישראל מוכנים להסכים לה".

יום-יומיים לפני פירסום הספר הלבן כתבתי מאמר בשביל השבועון שיצא מטעם מועצת-הפעילות. ישבתי כמעט כל הלילה לכתוב אותו. וזכור לי שאמרתי למנחם שגם אם איש לא יקרא אותו הרי מצאתי מידה של פירקן בכתיבתו. כיום, כשאני חוזרת וקוראת אותו, מפליאה אותי האירוניה שבסמיכות-הפרשיות. כל יום מביא עמו גזירות חדשות הניתכות על מאית-אלפים. אנו האמהות ידועות שילדים יהודים פזורים בכל מקום בעולם, ושמהות

יהודיות בהרבה ארצות מבקשות רק דבר אחד: "קחו את ילדינו. קחו אותם לכל מקום שתמצאו. רק הצילו אותם מן הגיהנום הזה!" ילדים עוברים את הגבול מגרמניה לאוסטריה, מאוסטריה לצ'כוסלובקיה, מצ'כוסלובקיה לאנגליה — ומי יכול להבטיח לאמהות שלהם שבהוציאן אותם מתופת אחת לא הכניסו אותם לתופת שניה?

אולם כאן יהיו ילדינו בטוחים בשביל העם היהודי. ואינני יכולה להעלות על דעתי שניפשל בעבודה שלנו כאן, בהגנתנו על כל יישוב ולו גם הקטן ביותר, אם תהיה לפנינו התמונה של אלפי היהודים במחנות-הריכוז של אירופה. בזה כוחנו... אמונת-היסוד שלנו חיה. מה שעשו לעמים אחרים ולארצות אחרות לא יעשו לנו.

כלל לא ידעתי כי מה שיעשה ליהודים יהיה גרוע במידה שאין לתארה במלים.

ברור היה שלא נוכל להשלים עם הספר הלבן. ערכנו איסופת-מחאה ושביחות וחתמנו על גילויי-דעת. אבל צריך היה גם לקבל החלטות. לא די היה שנתאבל על כך שהבריטים בגדו בנו או שנצמד בלב דווי בראש מורכן ברהובות הראשיים של תל-אביב, ירושלים וחיפה. מה נעשה? האם נמרה את פי הבריטים, ואם כן, כיצד? לאיזו מטרה תפנה התנועה הציונית את פעולותיה עכשיו שבהרו הבריטים — בשעת דחקנו הגדול ביותר — לנער את הצנם מן השאיפות הלאומיות של היהודים?

באוגוסט הסברתי לילדים מתוך עייפות ששוב עלי לנסוע לחוץ-לארץ, הפעם לקונגרס הציוני בז'נבה, שבו ילבנו את שאלות-הגורל הנוגעות לחייו של היישוב. יכולתי לראות כמה היתה אכזבתם נוראה, אך אם גם לפעמים התווכחו ושאלו אם פאמת הדבר נחוץ הרי הפעם לא התווכחו כלל. בשעה שיצאתי לז'נבה כבר גובשה למעשה המדיניות של מפא"י. בלי הבדל מה העמדה שניקטו צירים ציוניים מחוץ-לארץ, ברור היה לנו מה תהיה עמדתנו-אנו. העליה תימשך, גם אם יגיעו הדברים לידי התנגשויות מזוינות עם הבריטים, ואנו גם נמשיך בהתייבות ובהגנה על הארץ. למעשה, היה פירוש הדבר שאנו מחייבים את עצמנו להילחם בבריטים — אם נהיה מוכרחים. אנו, שלא היינו חסובים אפילו עד כדי לזכות בייצוג מלא ורשמי בוועידה בינלאומית לענייני פליטים? אבל נראה היה שאין ברירה, אלא אם כן נאמץ לנו גם אנו שיטה של מכסות-עליה ובכך נצטרף אל חברת האומות ה"מצטערות צער עמוק" על שאינן יכולות לקחת חלק בהצלת יהודים.

עד שפרצה המלחמה בספטמבר 1939 כבר הגדיר בן-גוריון את עמדתנו, בקיצור גמור אך בבירור רב: "אנחנו נילחם בהיטלר כאילו אין ספר לבן, ונילחם בספר הלבן כאילו אין היטלר".